

ΣΗΜΕΙΩΤΙΚΗ ΚΑΙ ΠΟΛΙΤΙΣΜΟΣ

ΤΟΜΟΣ Ι

Κουλτούρα – Λογοτεχνία – Επικοινωνία

Επιμέλεια: Γ. Πασχαλίδης – Ε. Χοντολίδου

παρατηρητής

α΄ έκδοση παρατηρητής • Θεσσαλονίκη, 2001

Απαγορεύεται η αναδημοσίευση ή αναπαραγωγή του παρόντος έργου στο σύνολό του ή τμημάτων του με οποιονδήποτε τρόπο, καθώς και η μετάφραση ή διασκευή του ή εκμετάλλευσή του με οποιονδήποτε τρόπο αναπαραγωγής έργου λόγου ή τέχνης, σύμφωνα με τις διατάξεις του ν. 2121/1993 και της Διεθνούς Σύμβασης Βέρνης-Παρισιού, που κυρώθηκε με το ν. 100/1975. Επίσης απαγορεύεται η αναπαραγωγή της στοιχειοθεσίας, σελιδοποίησης, εξωφύλλου και γενικότερα της όλης αισθητικής εμφάνισης του βιβλίου, με φωτοτυπικές ηλεκτρονικές ή οποιεσδήποτε άλλες μεθόδους, σύμφωνα με το άρθρο 51 του ν. 2121/1993.

e-mail: paratiritis@the.forthnet.gr
www.paratiritis.gr

Φωτοστοιχειοθεσία-εκτύπωση-βιβλιοδεσία: «Παρατηρητής» Α.Ε. Εκδόσεων,
Λάκωμα Χαλκιδικής, τηλ. 0399/20257-8, 20243-4, fax. 0399/51572

Κεντρική Διάθεση:

Αθήνα: «Παρατηρητής», Διδότου 39, τηλ. 3600658, 3608527

Θεσσαλονίκη: «Παρατηρητής», Γρηγορίου Ε΄ 30, τηλ. 310506, 312873

Βιβλιοπωλεία: «Παρατηρητής», Διδότου 39, τηλ. 3600658, 3608527, Αθήνα
«Παρατηρητής», Π. Π. Γερμανού 25, τηλ. 264958, 231342, Θεσσαλονίκη

Πίνακας εξωφύλλου: Samuel van Hoogstraten, *Trompe l'œil*.

ISBN: 960-374-174-4

Η σημειωτική των οργανοσχημάτων στην ερμηνευτική διαδικασία

Ελίζα Κουτούπη-Κητή

Α.Π.Θ., Τμήμα Αγγλικής Γλώσσας και Φιλολογίας

Εισαγωγή

Θεωρώ δεδομένο ότι η σχέση μεταξύ μιας γλωσσικής φόρμας ή ενός κειμένου και του νοήματός των δεν μπορεί να είναι αμφιμονοσήμαντη. Δηλαδή, δεν μπορεί να υπάρχει μια συγκεκριμένη σχέση μεταξύ του σημαίνοντος και του σημαινόμενου. Άρα υπάρχει πολλαπλότητα νοήματος, η οποία, ως είναι φυσικό, γεννά ερωτήματα για την ερμηνευτική διαδικασία, αλλά και για αυτήν την απλή κατανόηση ενός σημαίνοντος ή ενός κειμένου.

Δεδομένης της πολλαπλότητας του νοήματος, διαφαίνονται διάφορες διεξοδοί ερμηνείας: Η πλέον α-διεξοδος διεξοδος, είναι αυτή της αέναης «ερμητικής» κίνησης (Eco, 1990), όπου το νόημα είναι φαντασματικό και αινιγματικό, και το ένα σημαινόμενο παραπέμπει στο άλλο κι αυτό στο επόμενο και ούτω καθεξής μέχρι που το νόημα κάθε έκφρασης να αναβάλλεται έως να διανύσουμε την απόσταση για την επόμενη έκφραση, μέχρι που τα όρια των νοημάτων να ξεθωριάζουν έως και να απαλείφονται. Σε αυτήν την περίπτωση ο κόσμος ολος είναι ένα μεγάλο κείμενο χωρίς σώματα (ubiquitous textuality), μια αέναη και ατέρμονη σημείωση.

Ένα δεύτερο δεδομένο είναι ότι κανένα σημαίνον δεν «συμβαίνει» στο κενό, κανείς θα μπορούσε να πει σε ερμηνευτικό κενό. Έτσι, ενώ η δυναμική της σημείωσης ως συστήματος μπορεί να μη δέχεται περιορισμούς, αν και εγώ ως σημασιολόγος δεν θα συντασσόμουν με αυτήν την άποψη, η εκάστοτε σημειωτική διαδικασία τίθεται υπό συγκεκριμένους περιορισμούς, αν μη για άλλο λόγο, για τον απλούστατο λόγο των περιορισμένων περιστασιακά και χρονικά δυνατοτήτων του υποκειμένου.

Στην κλασική σημασιολογία σε κάθε σημειωτική πράξη προσδιορίζουμε τον κόσμο (ή το σύμπαν) του λόγου (universe of discourse), και η σημειωτική πράξη και η ερμηνευτική διαδικασία αναγκαστικά καθιλώνονται μέσα σε αυτά τα πλαίσια. Αυτό σημαίνει ότι περιορίζεται η ερμηνευτική διαδικασία στην ερμηνεία που «αρμόζει» μέσα στα πλαίσια που τίθενται από το συγκεκριμένο κόσμο του συγκεκριμένου λόγου. Επομένως, εδώ στα-

μάτα πρόσκαιρα η αέναη αναζήτηση του νοήματος μια και «δράτουμε» κάποιο σώμα κάποιου σημαίνοντος στη βάση του εκάστοτε πεδίου που ως εκ των πραγμάτων τίθεται στη σημειωτική διαδικασία, σαν μια φέτα της αέναης σημείωσης. Στην πραγματολογία πάλι, χρησιμοποιούμε τον όρο συνκείμενο (context) και τίς οίδη τί εμπειρεύεται στα όριά του, αν υπάρχουν, ή πώς ορίζεται (βλ. Kitis, υπό δημοσίευση).

Μέσα σε αυτά τα πλαίσια, από τη μια έχοντας αναγνωρίσει την αναγκαιότητα τη διαρκούς σημείωσης, από την άλλη πιεζόμενοι και από την αναγκαιότητα της ερμηνευτικής διαδικασίας που πάντα ορίζεται στη βάση κάποιου πεδίου (ground), που με τη σειρά του πάντα τίθεται στη σημειωτική διαδικασία, θα επικεντρωθούμε στην ερμηνευτική διαδικασία ιδωμένη σαν μια φέτα της συνεχούς κίνησης προς την αναζήτηση του νοήματος του σημαίνοντος, της έκφρασης, του κειμένου. Σημαντικό ρόλο στη διάπλαση ή ανάπλαση ενός σώματος σημαινόμενων ή ενός δυνατού κόσμου που κάπως να αντιστοιχείται με τα σημαίνοντα παίζουν τα οργανοσχήματα, τα οποία αντανακλώνται και ανακαλούνται από τα σημαίνοντα για να περιορίσουν, να εγκλείσουν και να διασαφηνίσουν τα σημαινόμενα από τη μια, αλλά και για να τα διευρύνουν και να τα πολλαπλασιάσουν ή να τα επεκτείνουν και να τα συμπληρώσουν από την άλλη.

Ο Eco (1990:49), υπογραμμίζοντας την ασφυξία μιας καθαρόαιμης σημασιολογίας μέσα στα αγγλοσαξωνικά πλαίσια όπως και μιας δομικής σημειωτικής, επισημαίνει το ρόλο τόσο της γνωστικής επιστήμης όσο κυρίως της πραγματολογίας και, πιο συγκεκριμένα, της θεωρίας των γλωσσικών πράξεων, στην οποία, σημειώνει, πρέπει να επικεντρωθεί η γλωσσολογία.

Αντίθετα, στην παρούσα ομιλία προτείνω να εξετάσω τρόπους πλαισιώματος του σημείου. Πράξεις πλαισιώματος κειμένων, απλών ιστοριών και κάθε παραμικρού σημείου συμβαίνουν πολλαπλά σε κάθε ερμηνευτική διαδικασία, παρόλο που ελάχιστα είμαστε (σαν απλοί κατανοητές, human understanders) ενήμεροι αυτών των διαδικασιών. Εάν όμως φορτώσουμε μια απλή ιστορία δύο γραμμών σε μια μηχανή κατανόησης κειμένων (που φυσικά κατέχει το γλωσσικό σύστημα τέλεια), τότε θα δούμε, από τα κενά που θα παρουσιάζει στην κατανόηση, τις πολλαπλές πράξεις πλαισιώματος του σημείου που α-συνείδητα τις πιο πολλές φορές επιτελεί ο άνθρωπος ως κατανοητής σημείων. Αυτός ίσως είναι ο μόνος τομέας στον οποίο τα φώτα για την κατανόηση κειμένων έρχονται από τη γνωστική επιστήμη και όχι από τη σημασιολογία και την πραγματολογία. Και αυτό διότι η ασφυξία του βιωματικού κόσμου του ανθρώπου που ενέχεται στην κατανόηση του κόσμου του, και επομένως όλων των σημείων, έγινε αισθητή στη μεταφορά των πορισμάτων της γλωσσολογίας στο χειρουργικό τραπέζι της γνωστικής επιστήμης και της τεχνητής εφύιας.

Η πρόταση: το πρωτογενές πλαίσιο της σημείωσης

Όσο κι αν μας φαίνεται αυτονόητο, το πρώτο πλαίσιο ενός σημείου είναι το πρωτογενές περιβάλλον του, κι αυτό δεν είναι άλλο από το γλωσσικό

του περιβάλλον, η πρόταση ή το εκφώνημα μέσα στα οποία εμπεριέχεται και από τα οποία αντλεί την υπόστασή του. Το γλωσσικό του περιβάλλον, αντίθετα με την εξωτερική του σημείου «πραγματικότητα», δρα ως δείκτης αυτού του διαχωρισμού μεταξύ της εξω-σημειακής «πραγματικότητας» ή του εξω-σημειακού κόσμου και εντείνει την αίσθηση ότι το σημείο μπορεί να είναι άλλο ή διαφορετικό από την «πραγματικότητα». Το πρωτογενές πλαίσιο της πρότασης ως υλική ενίσχυση της αίσθησης της διαφοροποίησης από την «πραγματικότητα» ή τον κόσμο συνεισφέρει πρωτίστως στο να εκχωρήσει κάποιον περιβάλλοντα χώρο στο σημείο που να είναι δικός του. Δομώντας έτσι ένα όριο μεταξύ του τί βρίσκεται μέσα σε αυτό και τί εκτός του, οριοθετεί το αισθαντικό (perceptual) και γνωστικό πεδίο μέσα στο οποίο το σημείο δρα.

Επιπλέον, είναι γενικά πια παραδεκτό ότι αυτό το πρώτο περιβάλλον του σημείου είναι και η πηγή κάθε(;) έννοιάς του, ή τουλάχιστον κάθε δυναμικής του έννοιας. Π.χ. η σύζευξη του σημείου «γυναίκες» μαζί με τα «μειονοτικές ομάδες και νέοι» σε τίτλο άρθρου εφημερίδας *Γυναίκες, μειονοτικές ομάδες και νέοι* (Το Βήμα, 24/11/96) φωτίζει μια συγκεκριμένη νοηματική όψη του εν λόγω σημείου που ενδεχομένως ούτε καν να αποτελεί φέτα της έννοιάς του για τους ομιλητές μιας κοινότητας:

*Η ανεργία
στη Λαυρεωτική*

*Γυναίκες,
μειονοτικές
ομάδες
και νέοι*

ΣΕ ΕΡΕΥΝΑ του Δήμου Λαυρεωτικής, που διεξήχθη τον Ιούλιο του 1995, προέκυψε ότι οι άνεργοι στην πόλη ήταν 807. Αν υπολογίσαι κανείς και τους ανέργους στις γύρω περιοχές, ο αριθμός τους ανέρχεται σε περίπου 2.000 άτομα! Η ανεργία πλήττει περισσότερο τους νέους ηλικίας 16-25 ετών και τις γυναίκες, με έμφαση στις ηλικίες από 16 ως 35 ετών. Θύλακοι σοβαρής ανεργίας υπάρχουν σε τμήματα του πληθυσμού, όπως στους Πόντιους, ενώ εν γένει στις 12.000 κατοίκους της περιοχής είναι έντονα τα σημάδια που άφησε η αποβιομηχανία. Στην προσπάθεια οικονομικής ανάκαμψης η περιοχή της Λαυρεωτικής έχει ενταχθεί στη λεγόμενη τέταρτη ζώνη, όπου υπάρχουν οι παραμεθόριες περιοχές, ώστε να ενισχυθεί η επενδυτική δραστηριότητα. Επίσης, με στόχο την προσέλκυση επιχειρήσεων μπορεί να καταταχθεί η γη σε 4-5 στρέμματα, αντί μεγάλων εκτάσεων. Σημαντικό έργο για την οικονομική τόνωση της περιοχής είναι η κατασκευή μαρίνας στο λιμάνι του Λαυρίου, που θα είναι η δεύτερη σε μέγεθος μετά του Πειραιά.

Ο Laclau (1988), που διερωτάται για το νόημα του σημείου «γυναίκα», τονίζει ότι από μόνο του δεν σημαίνει τίποτε, και μόνο στο περιβάλλον του λόγου μπορεί να υπεισέλθει σε ποικιλία σχέσεων, όπως ισοτιμίας με το «οικογένεια», υπόταξης με το «άνδρες» και καταπίεσης με τα «μαύρο», «μομφυλόφιλο», ή περιθωριοποίησης, θα προσθέταμε, όπως εδώ με τη παράθεσή του με «μειονοτικές ομάδες και νέοι».

Αυτός ο άξονας πλαισίωσης του σημείου είναι ίσως και η πρώτη πηγή αντίληψης αυτού που παραδοσιακά ονομάζεται ποιητική χροιά στη χρήση

της γλώσσας, αλλά θα επικεντρωθούμε μόνο στη χιουμοριστική χρήση της γλώσσας σε αυτή την ανακοίνωση. Παραδειγματικά, μπορούμε να αναφέρουμε ότι πολλά αστεία εξαρτώνται από αυτό το παιχνίδισμα του σημείου που αντλεί τη σημειωτική του δύναμη αποκτώντας νόημα μέσα στο προτασιακό του πλαίσιο, όπως καταδεικνύεται στα παρακάτω σκίτσα.

Ο λόγος στο πρώτο, απογυμνωμένος από την εικόνα μέσα στην οποία εμφανίζεται, έχει ως εξής:

A: Θα... εξαντλήσει... την 4ετία ο Σημίτης!

B, Γ, Δ: Καλά, την 4ετία... εμάς... άκουσες τίποτα;

Στο πλαίσιο του εκφώνηματος της A το σημείο «εξαντλήσει» αντλεί μια συγκεκριμένη υπόσταση που του «απονέμεται», θα λέγαμε, από τα υπόλοιπα σημεία που το περιβάλλουν. Ακόμη και αν η αναφορά του «Σημίτης» είναι ασαφής η νοηματική υπόσταση του σημείου εκχωρείται στον ίδιο άξονα έστω κι αν εξανερμίζεται το αστείο, το οποίο επιτείνεται με τη δήλωση της ταυτότητας των B, Γ και Δ στο σκίτσο. Αυτή η νοηματική διάσταση, όμως, δεν είναι στατική και δεδομένη, παρά περιορίζεται μάλλον παρά ορίζεται αρχικά στον άξονα που κάθε φορά τίθεται. Και η νοηματική του μετατόπιση είναι αξιοσημείωτη, εξού και το αστείο, στο σχόλιο που εκφέρεται από τους B, Γ και Δ. Το ίδιο σημείο ελλείπει αλλά εννοείται, δηλαδή δηλώνεται δια της απουσίας του, στην απόκριση των B, Γ και Δ. Άρα το συνταγματικό πλαίσιο, όχι μόνο προσδίδει άλλη νοηματική όψη στο ελλειπόν «εξαντλήσει», αλλά καθιστά τη δήλωσή του απαραίτητη δια της απουσίας του.

Σκίτσο 1 (Τα Νέα, 25 Ιουλίου, 1996)

Στο δεύτερο σκίτσο, βλέπουμε ότι το σημείο «κλείνω» επαναλαμβάνεται στην ίδια πρόταση αγκαλιασμένο από άλλα σημεία που το ορίζουν στη νοηματική του ποικιλία και που καθορίζουν την ερμηνευτική μας τροπή ή εκτροπή. Το αστείο παραμένει και εκτός σκίτσου:

Εσύ κλείνεις τις δουλειές εγώ κλείνω τις μίζες κι αυτός κλείνει τα στόματα!

Σκίτσο 2

Στο τρίτο σκίτσο το σημείο «βασιλικούς» μπορεί να προσλάβει μόνο μια κατά το μάλλον ή ήττον συγκεκριμένη νοηματική όψη που του επιβάλλεται από το προτασιακό του περιβάλλον. Μετά την ερώτηση που ακολουθεί, όμως, είμαστε αναγκασμένοι, για να την κατανοήσουμε, να γυρίσουμε πίσω στο έναυσμά της και να το επανεπεξεργαστούμε διανύοντας κι άλλη απόσταση στην ερμηνευτική αναζήτηση για να επαναπροσδώσουμε και μια δεύτερη νοηματική όψη στο σημείο «βασιλικούς», που έρχεται να προστεθεί στην πρώτη κι όχι να την αντικαταστήσει. Αυτές οι δύο νοηματικές ερμηνείες δεν αποτελούν δυο ξεχωρές διαστάσεις ενός σημείου, παρά η μια τροφοδοτεί την άλλη και οι δυο μαζί μπλέκονται σ' ένα σώμα για να τεντώ-

σουν σε εκτρέπουσα τροχιά πια την καθιερωμένη νοηματική περιοχή του σημείου:

- A: Στη Ν.Δ. δεν έχουμε βασιλικούς!
B: Και τί ποτίζετε με τα 1600 κυβικά;

Σκίτσο 3 (Το Βήμα, 22-28 Φεβρουαρίου, 1993)

Αυτό το νοηματικό διάνυσμα του σημείου μιας γλώσσας δύσκολα μπορεί να καλυφθεί σε άλλη γλώσσα και γιαυτό το λόγο η μετάφραση ποιητικού ή χιουμοριστικού λόγου είναι ακόμη πιο οδυνηρή έως και αδύνατη, όπως στο τελευταίο σκίτσο. Φυσικά, στα δύο πρώτα σκίτσα έχουμε το φαινόμενο της πολυσημίας (στο δεύτερο σε μετωνυμική χρήση), ενώ στο τρίτο σκίτσο έχουμε το φαινόμενο της ομωνυμίας. Και ενώ τα δύο πρώτα βασίζονται στη μεταφορά, που φαίνεται να είναι ένα γνωστικό φαινόμενο κοινό στην ανθρώπινη διάνοηση, η ομωνυμία είναι ένα αυθαίρετο κατά γλώσσα φαινόμενο που έχει να κάνει με το σημείο μάλλον παρά με τη νοηματική του τροχιά.

Βέβαια, τα πράγματα δεν είναι τόσο απλά ακόμη και μέσα στο προτασιακό πλαίσιο. Π.χ. ένα γενικό ή ειδικό (με την έννοια της χρονικότητας ή της έκτασης, sharedness) γνωστικό πλαίσιο μπορεί να ανατρέψει ή να υπερσημειώσει (overcoding) τα σημαινόμενα, όπως στο παρακάτω παράδειγμα, αναγραφόμενο σε διαφημιστικό φυλλάδιο που κυκλοφορεί αυτή τη στιγμή (Απρίλιος, 1997) στην Αγγλία:

Are you dying to get a suntan?

Στο κενό της πληροφόρησης (γνωστικό πλαίσιο, knowledge frame) ότι το μαύρισμα προκαλεί καρκίνο, η πρόταση στο είδος του φυλλαδίου (μη εμπορικού) δεν θα είχε νόημα, μια και δεν θα μπορούσαμε να ανακαλύψουμε το *intentio operis*. Άρα η πλαισίωση του προτασιακού περιεχομένου μέσα στην ερωτηματική αγκαλιά της επίκαιρης εμπειρικής, αλλά κωδικοποιημένης, γνώσης, ότι η παρατεταμένη έκθεση στον ήλιο μπορεί να προκαλέσει καρκίνο, επαναφορτίζει τη μεταφορική χρήση ενός σημείου (*dying*) με την κυριολεκτική του σημασία, ή τέλος πάντων με αυτή που έτσι προσδιορίζεται στην κλασική σημασιολογία.

Εφεύγοντας, όμως, από γλωσσικά φαινόμενα πολυσημίας και ομωνυμίας, όπου φαίνεται να τα καταφέρνουμε λίγο καλύτερα ακόμη κι αν περιοριστούμε στα προτασιακά ή εκφωνηματικά πλαίσια, ας δούμε τί γίνεται σε μια απλή στιχομυθία.

Οργανοσχήματα: γνωστικά

Στην παρακάτω στιχομυθία, η ειρωνία που διαφαίνεται στο σχόλιο του B, δεν ανταποκρίνεται σε ό,τι δηλώνεται στο A (σύγκρινέ το με την επόμε-

νη στιχομυθία), παρά σε ό,τι συνάγεται στη βάση του A και της γνώσης μας του κόσμου, και όπως αυτά παρουσιάζονται στη δεδομένη κατάσταση:

- A: Πήγα στο κομμωτήριο.
B: A, ναι; (Δεν σου φαίνεται)
A₁: Έ, και πότε είσαι εσύ ευχαριστημένος;
A: Πήγα στην αγορά.
B₁: A, ναι; (*Δεν σου φαίνεται)

Η άψογη γλωσσική κατάρτιση του μηχανή-κατανοητή (*machine understander*), όχι μόνο δεν τον βοηθά να «διαισθάνεται» την ειρωνεία στην απάντησή του B, αλλά και δεν αποδέχεται την απάντησή του μέσα στην παρένθεση ως ούτε σωστή ούτε φυσικά ειρωνική, ούτε βέβαια κατανοεί «το ξέσπασμα» στο εκφώνημα A₁, ούτε τείνει όπως εμείς να αναγνωρίσουμε ταυτότητες συζυγικές στους A και B (Goffman, 1974). Αυτή όλη η κατανόηση επιτυγχάνεται στη βάση πολλαπλών πράξεων πλαισίωσης του κειμένου μέσα σε τυποποιημένα και στερεοτυπικά σχήματα το οποία αντανακλώνται από το κείμενο ή και ανακαλούνται από τη μνήμη του ανθρώπου-κατανοητή (*human understander*) στην ερμηνευτική διαδικασία. Επομένως, τα πλαίσια ή σχήματα αυτά έχουν μια δική τους σημειωτική δυναμική που συνήθως, όμως, παραγκωνίζεται ή παραγνωρίζεται στην ανάλυση του τί συμβαίνει στην ερμηνεία των σημείων.

Βέβαια, και στη δεύτερη στιχομυθία θα μπορούσαμε να επινοήσουμε κάποιο περιβάλλον που να ανατρέπει τις εκτιμήσεις μας, αλλά εδώ επικεντρωνόμαστε σε στερεοτυπικές καταστάσεις. Στην πρώτη στιχομυθία το εκφώνημα A ανακαλεί ως επικεφαλίδα (*header*) συγκεκριμένο κομμάτι στερεοτυπικής και γενικής (*shared*) γνώσης που έχει να κάνει με το τί συμβαίνει σε μια επίσκεψη σε κομμωτήριο, ποια διαδικασία ακολουθείται, τι εξ ορισμού (*default values*) προσδοκίες έχουμε σχετικά κ.ο.κ.

Ο έντονος ρόλος που παίζει η ανάκληση στερεοτυπικής γνώσης σε μορφή σχήματος για να πλαισιώσει την πρωτογενή γλωσσική σημείωση φαίνεται στο παρακάτω παράδειγμα:

Ο Γιάννης χθές πήγε στο εστιατόριο. Παράγγειλε μουσακά. Πλήρωσε και έφυγε.

Αν ρωτήσουμε τώρα τί έφαγε ο Γιάννης, όλοι θα αποφανθούμε ότι έφαγε μουσακά. Αυτή η πληροφορία δεν είναι όμως μέρος του κειμένου, αλλά προσδοκία μας που βασίζεται σε στερεοτυπική γνώση του σεναρίου γεύμα σε εστιατόριο, όπως και ένα σωρό άλλες «ερμηνείες» που υπο-σημειώνονται στο παρα-κείμενο (Cook, 1989).

Στη γνωστική επιστήμη προσπαθώντας να κατανοήσουν συνεχή λόγο προσέκρουσαν στο σκόπελο της συσσωρευμένης γνώσης που καθιστά αυτή την κατανόηση δυνατή από τον άνθρωπο, αλλά όχι και από τη μηχανή. Ο Schank (1973) γράφει ότι η βασική δομή του προτασιακού επιπέδου είναι η πρόταση και το επόμενο επίπεδο είναι το εννοιολογικό (*conceptual*). Η

βασική δόμηση αυτού του επιπέδου μπορεί να ονομασθεί διαμόρφωση εννοιών (conceptualization), και δομείται από έννοιες και τους μεταξύ τους συσχετισμούς, οι οποίοι κατ' επέκταση μπορεί να σχετίζονται μεταξύ τους με σχέσεις εγκλωβισμού κ.λ.π. Η κατανόηση και ερμηνεία της σημειωτικής διαδικασίας πέραν της πρότασης σαφώς εμπλέκει νοητικές διεργασίες (mental processes), και η κατανόηση αυτών των διεργασιών θα βοηθούσε στην κατανόηση των διεργασιών του συνεχούς λόγου και της συνεχούς σημείωσης. Επομένως, θα μπορούσε να πει κανείς ότι αυτές οι διεργασίες έχουν τη δικιά τους δυναμική σημείωσης η οποία ανακαλείται και αντανάκλαται στην ερμηνευτική διαδικασία.

Αυτή η θεώρηση ήταν σαφώς το βασικό βήμα στην αντιμετώπιση του προβλήματος του συνεχούς λόγου και της συνεχούς σημείωσης στη γνωστική επιστήμη. Δηλαδή πώς μπορούμε να «μεταφράσουμε» σειριακή σημείωση σε ανώτερες πολυκλαδικές γνωστικές δομές. Το σοβαρότερο πρόβλημα που είχαν να αντιμετωπίσουν ήταν η πρόβλεψη μιας αλυσίδας συμπερασματικών διαδικασιών που έχουν να κάνουν με στερεοτυπική γνώση ρουτίνας. Στον τομέα της γνωστικής επιστήμης, και ειδικότερα στον τομέα της αναπαράστασης της γνώσης (knowledge representation) έχουν γίνει σημαντικά βήματα προς αυτή την κατεύθυνση (Schank and Abelson 1977, Minsky 1980, Nelson 1986, Cullingford 1986, Robinson, 1986).

Γυρνώντας τώρα πίσω στο παράδειγμα του εστιατορίου, η συγκεκριμένη γνώση της στερεοτυπικής αλληλουχίας διαφόρων (μικρο)γεγονότων κάτω από τον τίτλο γεύμα σε εστιατόριο μοιάζει με κινηματογραφική ταινία (scenario, script), και ενεργοποιείται στο άκουσμα του παραπάνω μίνικειμένου, στο οποίο και την εφαρμόζουμε σαν χνάρι. Μια απλή αναπαράσταση παραφρασμένη σε απλή φυσική γλώσσα με τις μεταβλητές υπογραμμισμένες έχει ως εξής:

Το οργανοπλάσιο «γεύμα σε εστιατόριο»

- 1) Ενεργών πηγαίνει στο εστιατόριο.
 - 2) Ενεργών κάθεται.
 - 3) Ενεργών παραγγέλλει ένα γεύμα από τον/την σερβιτόρο/α.
 - 4) Σερβιτόρος φέρνει το γεύμα στον ενεργούντα.
 - 5) Ενεργών τρώει το γεύμα.
 - 6) Ενεργών δίνει χρήματα στο εστιατόριο.
 - 7) Ενεργών φεύγει από το εστιατόριο.
- (προσαρμοσμένο από Schank and Kass, 1988: 190)

Οι μεταβλητές ενεργοποιούνται συγχρόνως με την ενεργοποίηση του οργανοσχήματος. Η κατανόηση ενός σχετικού κειμένου ανάγεται επομένως στην αντικατάσταση των μεταβλητών με τιμές. Επειδή, λοιπόν, όλο αυτό το πακέτο ενεργοποιείται, μπορούμε να παραλείψουμε (και φυσικά δεν είναι παράλειψη) ένα βήμα του πακέτου, το οποίο όμως έχει την δικιά του αυτό-

νομη παρουσία στην ερμηνευτική διαδικασία.¹ Άλλη στερεοτυπική γνώση μπορεί να έχει πιο στατική μορφή, όπως το τί αναμένουμε πίσω από μια πόρτα. Σίγουρα όχι έναν τοίχο (Minsky, 1980).

Εφαρμογή των οργανοσχημάτων

Η πρόταση των γνωστικών οργανοσχημάτων ή οργανοπλαισίων, όπως αλλιώς θα μπορούσαμε να τα αποκαλούμε μια και πλαισιώνουν και οργανώνουν τα σημεινώμενα, μας βοηθά να ερμηνεύσουμε χιουμοριστικά κείμενα ή σκίτσα, όπως τα παρακάτω.

Φωνή: Παίχτε μπάλα βρεε!

Ένας από Ομάδες ΠΑΣΟΚ: Δεν καταλαβαίνω! Για το Ντέρμπι φωνάζουν, ή για το συνέδριο;

Σκίτσο 4 (Τα Νέα, 14 Φεβρουαρίου, 1996)

Τα σημεία που ανακαλούν γνωστικά πλαίσια είναι από τη μια: «παίχτε», «μπάλα», «Ντέρμπι», «ομάδες», και από την άλλη: «ΠΑΣΟΚ» «συνέδριο».

Αυτά είναι από τη μια το οργανόσχημα ποδόσφαιρο, και από την άλλη το οργανόσχημα πολιτική-συνέδρια, και ειδικότερα το συνέδριο του ΠΑΣΟΚ. Η συνήθης ερμηνεία είναι η μεταφορική αλλά στη συγκεκριμένη περίπτωση η ερμηνεία είναι φτωχή αν πραγματικά περιορίζεται απλώς σε μεταφορικά πλαίσια. Τί μεταφέρεται σε τί; Η θεώρηση των ταυτόχρονων πράξεων διπλού πλαισιώματος της απεικονιζόμενης κατάστασης από δύο οργανοσχήματα φαίνεται να ερμηνεύει καλύτερα το χλευασμό που αναδύεται από το σκίτσο. Οποιαδήποτε μεταφορά είναι δευτερογενές γεγονός.

Το ντυμπλάρισμα, βέβαια, ενός σχήματος από άλλο προϋποθέτει ότι έχουν αρκετά τυπικά σημεία κοινά ή συγκρίσιμα (πάντα σε τυπικό επίπεδο) και στην προκειμένη περίπτωση είναι τα εξής: οργάνωση, μέλη, κοινός στόχος, ομαδικότητα, οπαδοί/ψηφοφόροι κ.λ.π.

Αποκλιτικές χρήσεις πλαισίων

Αν επικεντρωθούμε στη διήγηση, έναν τύπο κειμένου που απαντάται συχνά τόσο στον προφορικό λόγο όσο και στον γραπτό, θα δούμε ότι ο σκοπός πραγμάτωσής του βρίσκεται στις συγκεκριμένες τιμές που τίθενται στις εξ ορισμού τιμές του οργανοσχήματος στο οποίο «στηρίζονται». Όσο περισσότερο αποκλίνουν αυτές οι μεταβλητές τόσο πιο ενδιαφέροντα μπορεί να είναι η διήγηση και τόσο πιο «αξιο-διήγητη».

Στο παρακάτω σκίτσο (5) το αστείο εστιάζεται σε μια χρήση πλαισίου που αποκλίνει σημαντικά από αυτό που αποκαλούμε νόημα. Δύο νεαροί σχολιάζουν:

A: Άστα, άστα! Έκανε ειλικρινή δήλωση στην εφορία φέτος ο παππούς!

B: Ώστε του άφησε κουσούρι το εγκεφαλικό!

Α: Ναι ρε, γαμώτο!

Σκίτσο 5 (Τα Νέα)

Αποκλιτικά (deviatory) πλαίσια δημιουργούνται όταν μία εξ ορισμού μεταβλητή ενός συγκεκριμένου πλαισίου (ή σχήματος) παίρνει στο κείμενο, ή και σε εικονογραφικό κείμενο (κείμενο-εικόνα), τιμές που δεν προβλέπονται από το σύνολο των μεταβλητών, δηλαδή όταν «δανείζεται» μεταβλητές από άλλα οργανοσχήματα. Η τιμή που παίρνει μια μεταβλητή του σχήματος κάτω φορολογική δήλωση (η μεταβλητή ότι πρέπει η δήλωση να είναι ειλικρινής) ανατρέπεται στο εν λόγω σκίτσο με μια τιμή που δεν είναι προσαρμοσμένη στην εξ ορισμού τιμή, παρά είναι ακριβώς το αντίθετό της. Πολλά αστεία βασίζονται σε αυτή την ανατρεπτική λειτουργία που επιτυγχάνεται από επιλογή τιμών που ανατρέπουν ή εκ-βιάζουν τις προσδοκίες μας οι οποίες ενεργοποιούνται στα πλαίσια συγκεκριμένων οργανοσχημάτων.

Ένα ακόμη σκίτσο στο οποίο η τιμή που δίδεται στο κείμενο δεν μπορεί να ανήκει, σύμφωνα με την επικρατούσα ιδεολογία, μέσα στο πεδίο των αποδεκτών τιμών κάτω από τη σκέπη του σχήματος που είναι ενεργοποιημένο είναι το παρακάτω:

Σκίτσο 6 (Τα Νέα, 15 Ιανουαρίου, 1997)

Η σαρκαστική χρήση του «δηλαδή» ως δείκτη επέμβασης σε ό,τι προηγήθηκε είναι κατανοητή αν ερμηνεύσουμε το κείμενο βάσει της θεωρίας των πλαισίων. Το «δηλαδή» αντιστρέφει τις εξ ορισμού προσδοκίες μας, οι οποίες ενεργοποιούνται ταυτόχρονα με την ενεργοποίηση του οργανοσχηματος. Ο δείκτης «δηλαδή» στο πλαίσιο των χρήσεών του δεν προβλέπεται να αντιστρέφει τα προηγηθέντα (Αρχάκης, 1996). Εδώ χρησιμοποιείται σαν συμπερασματικός δείκτης για να μας μεταφέρει από το γενικότερο πλαίσιο του οργανοσχηματος καλοκαίρια στις επιμέρους μεταβλητές του οι οποίες εκπορεύονται από αυτά, για να τις δώσει κάποια πιο συγκεκριμένη τιμή. Αντ' αυτού, η τιμή που δίνει προέρχεται από το πεδίο άλλου οργανοσχηματος, π.χ. στην περίπτωση κακοκαιρία-βροχή, εξού και ο σαρκασμός.

Άλλα είδη πλαισίων

Τα γνωστικά οργανοσχήματα από τη μια θεωρούνται εξω-κειμενικά μια και δεν σημειώνονται στο κείμενο και ανακαλούν ένα συγκεκριμένο σώμα γνώσης, από την άλλη όμως μπορεί να θεωρηθούν μέρος του ευρύτερου κειμένου εφόσον, όχι μόνο το συμπληρώνουν νοηματικά, αλλά συχνά είναι και η κύρια πηγή της νοηματικής ερμηνείας του κειμένου.

Αν δεχτούμε όμως ότι η σημείωση είναι σύζευξη πολλών τύπων πλαισίου του σημείου, τότε θα αποδεχτούμε ότι υπάρχουν και άλλων ειδών πλαίσια, μη γνωστικά, όπως τα διακειμενικά («Sex, ψέματα και προεδρίες»,

Σκίτσο 1

Σκίτσο 2

Σκίτσο 5

Σκίτσο 3

Του Κώστα Μητρόπουλου

Σκίτσο 4

Σκίτσο 6

τίτλος άρθρου στο περιοδικό Close-up, 5, Σεπτέμβριος 1997, κατά το *Sex, ψέματα και βιντεοταινίες*, τίτλος δημοφιλούς κινηματογραφικής ταινίας, ή Πήραμε εννέα διαφορετικά αυτοκίνητα και τα αλλάξαμε... την πίστα, ραδιοφωνική διαφήμιση), τα ενδοκειμενικά (PHONOIddzi, τίτλος βιβλίου φωνολογίας, ή ΝΑΙ-ΝΙΚΗΚΑΜΕΝ, τίτλος βιβλίου του σκιτσογράφου Στάθη), και τα περι-κειμενικά, όπως η θέση μιας γελοιογραφίας σε μια συγκεκριμένη σελίδα ή στήλη εφημερίδας ή μιας σέξυ διαφήμισης για εσώρουχα απέναντι από ένα άρθρο για το φαινόμενο της παρενόχλησης των γυναικών στον εργασιακό τους χώρο, ή όπως το Ο Γύρος του Κόσμου, όνομα μαγαζιού που πουλάει γύρο.

Συμπερασματικά

Κλείνοντας και συνοψίζοντας, μπορούμε να γυρίσουμε στην εισαγωγή μας και να πούμε ότι η οπτική γωνία των πλαισίων, ή οργανοσχημάτων, στην ερμηνευτική διαδικασία πρέπει από τη μια να συμπληρώσει το σύμπαν του λόγου, και από την άλλη να ξεκινήσει σε μια πορεία σταδιακής αντικατάστασης του ασαφούς, ακαθόριστου, απροσδιόριστου και μη περιγραφίμου συν-κειμένου (context). Ο Culler (1988: xiv) γράφει:

...the opposition between an act and its context seems to presume that the context is given and determines the meaning of the act. We know, of course, that things are not so simple: context is not fundamentally different from what it contextualizes; context is not given but produced; what belongs to a context is determined by interpretive strategies; contexts are just as much in need of elucidation as events; and the meaning of a context is determined by events. Yet when we use the term context we slip back into the simple model it proposes.

Παρόλη την επισήμανσή του όμως κι ο Culler ξεγλιστρά ξοπίσω στην άγνοση της ασάφειας του συν-κειμένου.

Εάν λοιπόν όπως είδαμε το συν-κειμένο (context) δεν είναι διαφορετικό από το κείμενο τότε ο διαχωρισμός μεταξύ των δύο εξασθενίζει. Κατά μία άποψη το συν-κειμένο είναι μέρος του κειμένου με την έννοια της συμπλήρωσης και πλήρωσης του και δομείται κατά την επιτέλεση της πράξης της επιλογής του βάσει της σημείωσης του κειμένου. Αυτή η πράξη προϋποθέτει ερμηνευτική διαδικασία. Αυτός ο ισχυρισμός φαίνεται να αποκτά μεγαλύτερη ισχύ στην περίπτωση των γνωστικών πλαισίων στα οποία και επικεντρωθήκαμε εδώ.

Αυτό που προτείνεται, λοιπόν, εδώ είναι η οργάνωση του συν-κειμένου με τη θεωρία των πλαισίων. Τα οργανοπλάσια είναι αυτά που συμπληρώνουν, ολοκληρώνουν ή προσδιορίζουν και αποσαφηνίζουν τη νοηματική αναζήτηση της σημείωσης αποκαθιστώντας την με σώμα, έστω και πρόσκαιρα. Τα οργανοσχήματα, λοιπόν, έρχονται να προσδιορίσουν το σημείο, είτε

όπως συχνά το προσδοκάμε είτε ξαφνιάζοντάς μας. Αυτά συγκεκριμενοποιούν τη σημείωση, αυτά όμως και τη διαστρέφουν και την αποπλανούν (Kitis, 1995). Αυτά συντελούν στην αναπαραγωγή της σημείωσης, αυτά όμως επιφέρουν και την παρέκκλισή της (aberrant decoding, Eco 1976). Αυτά ενέχονται στην ύπαρξη της δημόσιας γλώσσας, αυτά όμως και για την ιδιωτική, στο βαθμό που αυτή είναι. Αυτά για την αναπαραγωγή της ιδεολογίας αλλά και για την ανατροπή της και την απεριοριστία της. Αυτά τα πλαίσια έχουν μια σιωπηρή και συνάμα τρανταχτή απουσία-παρουσία σε κάθε σημειωτική διαδικασία, άλλοτε οργανώνοντάς την και άλλοτε απορρυθμίζοντάς την².

Σημειώσεις

1. Για την εφαρμοσιμότητα των οργανοπλαισίων στη σημασιολογική ερμηνεία της οριστικότητας και σε ορισμένες πραγματολογικές χρήσεις των συνδέσμων, δες Koutouropis-Kitis (1982), Kitis (1987a,b), (1995). Για τη θέση τους στην πραγματολογία, δες Kitis (υπό δημοσίευση).
2. Για μια πληρέστερη πρόταση του πώς θα συμπεριλήφθουν τα οργανοσχήματα στη θεωρία επικοινωνίας, δες Kitis (υπό δημοσίευση).

Βιβλιογραφία

- Αρχάκης, Α. (1996). *Δείκτες οργάνωσης του λόγου. Το δηλαδή και η σχέση του με συναφείς εκφράσεις*, Διδακτορική διατριβή Τμήματος Φιλολογίας. Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης.
- Culler, J. (1988). *Framing the sign*, Norman and London: University of Oklahoma Press.
- Cook, G. (1989). *Discourse*, Oxford: Oxford University Press.
- Cullingford, R. (1986). «SAM». Στο Barbara J. Grosz, Karen Sparck Jones και Bonnie Lynn Webber, (eds.), *Readings in natural language processing*, σ. 627-649. CA: Morgan Kaufmann.
- Eco, U. (1976). *A theory of semiotics*, Bloomington and Indianapolis: Indiana University Press.
- Eco, U. (1990). *The limits of interpretation*, Bloomington and Indianapolis: Indiana University Press.
- Goffman, E. (1974). *Frame analysis. An essay on the organization of experience*, England: Penguin.
- Kitis, E. (1987a). «A comment on the article», στο Proceedings of the 1st Symposium on English and Modern Greek. Department of English, Aristotle University, Thessaloniki, 1987, σ. 42-57.
- Kitis, E. (1987b). «A comment on John Hawkins: "A note on referent identifiability and co-presence"», *Journal of Pragmatics* 11, σ. 93-95.

- Kitis, E. (1995). «Connectives and ideology», Ανακοίνωση στο 4th International Symposium on Critical Discourse Analysis Language, Social Life and Critical Thought, Αθήνα, 15-16/12/95.
- Kitis, E. (υπό δημοσίευση). «On Relevance again: from Philosophy of Language across «Pragmatics and power» to Global Relevance», *Journal of Pragmatics*.
- Koutouropis-Kitis, E. (1982). *Problems connected with the notion of implicature*, Ph.D. Thesis, University of Warwick.
- Laclau, E. (1988). «Metaphor and social antagonism». Στο C. Nelson και L. Grossberg (eds.), *Marxism and the interpretation of culture*, σ. 249-257. Urbana and Chicago: University of Illinois Press.
- Minsky, M. (1980). «A framework for representing knowledge». Στο D. Metzger (ed.), *Frame conceptions and text understanding*, σ. 1-25. Berlin, New York: Walter de Gruyter.
- Nelson, K. (1986). *Event knowledge Structure and function in development*, Hillsdale, NJ: Erlbaum.
- Robinson, J. J. (1986). «DIAGRAM: A grammar for dialogues». Στο J. Grosz, K. S. Jones and B. L. Webber (eds.) *Readings in natural language processing*, σ. 139-159. California: M. Kaufmann.
- Schank, R. C. (1973). «Identification of conceptualizations underlying natural language». Στο R. Schank και K. M. Colby (eds.), *Computer models of thought and language*, σ. 187-247. San Francisco: Freeman.
- Schank, R. C. και R. Abelson (1977). *Scripts, plans, goals and understanding. An inquiry into human knowledge structure*, New Jersey: Lawrence Erlbaum.
- Schank, R. C. και A. Kass (1988). «Knowledge representation in people and machines». Στο U. Eco, M. Santambrogio και Patrizia Violi (eds.), *Meaning and mental representations*, σ. 181-200. Bloomington and Indianapolis: Indiana University Press.

Περίληψη

Εκκινώντας από την άποψη ότι δεν υπάρχει αμφιμονοσήμαντη αντιστοιχία μεταξύ γλωσσικής φόρμας και νοήματος, σημαίνοντος και σημασινομένου, η παρούσα ομιλία αποσκοπεί στο να καταδείξει τη σημασία του πλαισιώματος της ομιλίας ή του κειμένου από οργανοσχήματα, τα οποία και σε τελευταία ανάλυση καθορίζουν κατά πολύ τα σημασιόμενα στην ερμηνευτική διαδικασία.